

М. П. Макара (Ужгород), І. І. Мигович (Ужгород)

Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя

Останніми роками на Закарпатті та за його межами з'явилося чимало публікацій з питань карпаторусинства. Але ясності не додалося. Чи не тому, що у вивченні цієї проблеми випереджають мово- та літературознавці, менше — юристи. А історики, етнографи, соціологи, політологи, економісти свого слова ще не сказали.

Початок дискусії з проблем карпатських русинів (далеко не першої в історії) було покладено на науковій конференції в місті... Гонолулу на Гавайях 20 листопада 1988 р., на якій вчені США, Канади, Польщі порушили питання етногенезу та політичної історії лемків-русинів. За тим її продовжено на секції «Карпато-русинських студій» IV Всесвітнього конгресу з проблем політичного, соціально-економічного і культурного розвитку народів Східної Європи і Радянського Союзу, що проходив 21—26 липня 1990 р. в англійському місті Гаррогіт, на міжнародному науковому семінарі «Традиції регіональних культур. Українці-русини в Карпатах і діаспорі» 18—19 березня 1991 р. в Ужгороді, Пряшеві, Краківі, Новому Саді на міжнародній науковій конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» 26—29 серпня 1991 р. в Ужгороді, на міжнародному науковому симпозиумі «Національні меншості Центральної і Південно-Східної Європи» 13—16 листопада 1991 р. в Братиславі та на інших міжнародних і локальних зібраннях науковців.

У закарпатській обласній пресі протягом 1989—1992 років тривала дискусія під рубрикою «Україна і русинство», котру започаткував доктор філологічних наук, професор Ужгородського університету П. П. Чучка серією статей¹, в яких він розкривав причини ностальгії закарпатців за назвою «русини», розглядав питання їх національної самосвідомості, розтлумачував терміни «Україна», «українець», з'ясовував національну орієнтацію закарпатців, позитивно оцінював позицію комуністів у цьому плані. За ним виступили доктор історичних наук, професор В. М. Мельник², кандидат філологічних наук, доцент Ужгородського університету Ю. І. Балега³, доктор філологічних наук О. В. Мишанич⁴. Газетні публікації останнього лягли в основу його однойменної книги. З'явилися й десятки науково менш значних, але ширших за змістом статей і заміток, переважно антирусинського спрямування.

Концентрований наступ добірних науково-філологічних сил проти русинства підтримали зарубіжні колеги. Зокрема, доцент Зігенського університету (Німеччина) Й. Сірка⁵, який разом з Ю. Балегою видали брошуру «Хто ми є і чий ми діти?». До них приєдналися Микола Мушинка⁶ та Микола Штець⁷ з Кошицького університету (Словаччина).

Ще до того свою негативну оцінку новітнього русинства висловили учасники Третього з'їзду закарпатських українців у діаспорі 19—21 жовтня 1990 р. в Торонто. Серед інших політичних резолюцій з питань відродження Закарпаття і його проблем чи не найважливішою була «В справі «русинського» товариства і руху». В ній, зокрема, засуджується те, що «деякі речники цього руху, в тому числі і його закордонні інспіратори та спонсори, докотилися до сепаратизму, намагаючись створити окрему «русинську» народність і для неї «кодифікувати» літературну мову»⁸.

Але «дискусія» українофілів з русинами насправді була схожа на гру в одні ворота, бо тільки через рік після її початку з'явилася серія статей провідного тоді ідеолога русинства (теж філолога) В. Фединшинця⁹, статей емоційних, але не наукових. Від наукових викладок русинства ніби ухилялися.

А життя тим часом йшло і, як тепер бачимо, не стільки розв'язувало, скільки висувало дедалі нові питання: хто ми є — русини чи українці, з ким і як будемо жити далі, що несе дітям і внукам нашим туманне майбутнє?

Більшість авторів погоджується, що, будучи віками розірвані державними кордонами з братами на Сході, карпатські русини зберегли схожі з ними мову, спосіб життя, звичаї тощо. Тож виникає питання: русини становлять окремих слов'янський народ і в різних державах живуть як національні меншини чи вони є етнічними групами корінних народів (тих, що дають назву державам)? Одні вчені, як, наприклад, українознавець з Торонтського університету (Канада) П. Р. Магочій, вважають, що русини «суть народностнов меншинов» в Україні, Польщі, Словаччині¹⁰. Вітчизняні мово- та літературознавці доводять, що «русини як національна і етнічна група стали українцями»¹¹, оскільки Закарпаття прийняло українську літературну мову, культуру, літературу і таким чином тут «назавжди розв'язане національне питання». Інший вчений додає: «Коли в 1944 році Закарпаття звільнила Червона Армія і край відійшов до СРСР в результаті народного референдуму (?!), всіх русинів, як і належить (?!!), записали українцями»¹². Як все просто і ясно, жодних проблем. (Пригадаймо догми брежневських часів!)

Якби то було так! Але ті ж автори, що вважаються незаперечними авторитетами в цьому питанні, раптом змушені визнати, що деформації 40—60-х рр., проблеми і біди, породжені тоталітарними режимами у нас і в сусідів, «воскресили привид минулого — карпаторусинізм». Виходить, що він, «карпаторусинізм», — явище об'єктивне, закономірне, хоч ці автори так відмовились від твердження, яке набуває вже оскому, то неорусинство — є плодом компартократії, дітищем КДБ.

Звідси випливає наступне запитання: карпаторусинство (карпаторусинізм, неорусинізм) — це проблема етнокультурна чи політична?

Відродження русинства на Закарпатті в кінці 80-х і на початку 90-х рр. сприйнято по-різному. Хтось у ньому побачив відновлення історичної пам'яті автохтонів, хтось — можливість узаконити етнічнокультурну відмінність закарпатців від населення інших регіонів України, а дехто, особливо з числа «свідомих українців», навіть загрозу... державній незалежності. Ні більше, ні менше. Хоча знову виникає неясність: відродження русинства одночасно помічене і в інших країнах Карпатського ареалу — на Пряшівщині (Словаччина), на Лемківщині (Польща), у Войводині (колишня Югославія), але щось не чути, щоби русинство загрозувало незалежності цих держав.

Щодо закарпатських русинів, то заполітизовані науковці безпеліційно вважають їх «органічною частиною всього українського народу», або його «галузкою». З цим твердженням важко не погодитись, але тоді виходить, що русинів на Пряшівщині слід вважати галузкою словацького, русинів Лемківщини — галузкою польського, а югославських — галузкою сербського чи хорватського народів? Питається, чи не шматуємо ми свідомо неодноразово і нещадно шматовану етнічну спільність на галузки (може, хвостики) і ліпимо, кому до кого вигідно. А може, слід було б визнати, що вони, русини — українські, словацькі, польські, югославські, — є галузками єдиного слов'янського народу, в найменшій якого зберігся вічно живий корінь «рус»?!

А якщо до такого ризикованого припущення додати, що русини були народом, який знали і поважали римляни, греки, асирійці, інші близькі і далекі сусіди, але на угоду територіальним і політичним інтересам

«сусідніх держав і державок немилосердна історія їх ділила, розмежувала, по частинах онімечувала, мадяризувала, чехізувала, словакізувала, ополячувала, а за останні півстоліття ще й русифікувала і, прости Господи, українізувала. Зате ніколи не об'єднувала, не консолідувала. Мабуть, так було бажано історії. Але, повторюємо, це припущення. Нічого крамольного в ньому немає, якщо його не перетворювати в предмет політичних спекуляцій, а спокійно визнати, що тут процес формування кристалізації української національної свідомості внаслідок історичних і геополітичних умов значно розтягнувся і перебуває в стані, далекому до завершення. (Та хіба лише тут?) Це процес природний і не терпить штучного прискорення.

Повернімося, однак, до суті питання. Організаційне оформлення русинства відбулося в лютому 1990 р. У першому обнародованому документі — «Зверненні до населення Закарпатської області» — необхідність заснування Товариства карпатських русинів (ТКР) обґрунтувалась тим, що «русини жили і продовжують жити на нашій території, діти наші народжуються русинами», що «русини ні в процесі тисячолітньої еволюції, ні під тиском тисячолітньої насильницької денаціоналізації не стали іншим народом, залишилися русинами». Лейтмотивом документа було: «Русини є окремим народом і не являються частиною ні російського, ні українського, ні білоруського народів»¹³.

У зверненні зазначалося, що ТКР являє собою «культурно-громадську організацію», яка об'єднує громадян нашого краю на платформі боротьби за національне відродження русинського народу і керується у своїй діяльності Міжнародною декларацією прав людини, міжнародними правовими нормами. Були також детально викладені цілі і завдання товариства: національне відродження русинського народу, його історії, мови, культури, звичаїв і традицій; відновлення національності корінного населення — русин; об'єднання всіх русинів, які проживають у Карпатському регіоні та в інших державах, для консолідації сил в національному відродженні; відновлення історичної назви краю і надання йому статусу «Підкарпатської Республіки»; відновлення шкіл і класів з викладанням предметів рідною русинською мовою, вивченням історії краю і Закону Божого, створення при Ужгородському університеті і Мукачівському педучилищі відділень для підготовки вчителів для русинських шкіл; відродження ремесел, промислів, землеробства серед корінного населення; формування вільної економічної зони, використання всіх ресурсів краю для блага і поліпшення добробуту його жителів; боротьба за перетворення Карпат в екологічну чисту і демілітаризовану зону; припинення міграції населення.

Що й казати, цілі та завдання, які ставили перед собою активісти ТКР, були благородними, гуманними і мали культурно-освітницький характер. Проте незабаром, 29 вересня 1990 р., на засіданні правління Товариства прийнято другий програмний документ: «Декларація Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки». Ми утримаємось від коментарів, бо, по-перше, сама назва документа промовиста і дає уявлення про його зміст, по-друге, науковій громадськості уже відома оцінка Декларації¹⁴. Скажемо тільки, що поява такого документа (хоч і мало знайомого широкому загалу) не могла не викликати стурбованості серед «демократичного» крила громадсько-політичних сил Закарпаття, що набирало силу. По мало ким поміченій Декларації, опублікованій в листковій ТКР та в газеті «Молодь Закарпаття», вдарила вся обласна преса на чолі із «Закарпатською правдою». В останній — 21 листопада, з'явилася Заява з приводу «Декларації Товариства карпатських русинів...» Тринадцять керівників громадських, політичних та науково-освітніх організацій заявили, що вони не виступають «проти русинства як історико-культурного етапу в розвитку українського народу», однак, подавши русинам урок історії Закарпаття, визнали Декларацію анти-

науковою, а її авторів такими, що «ніяк не хочуть рахуватися з тим процесом спонтанного українського національного самоусвідомлення народних мас, який вони пройшли у міжвоєнні роки», але, що найстрашніше — не хочуть «маленьку слов'янську державу» (1939 р.) називати власним іменем Карпатська Україна, а вперто називають її тільки «Підкарпатська Русь». Щоб за такий гріх прибити русинів до ганебного стовпа, на допомогу були взяті вислови Сталіна, Троцького, Хрущова, Гітлера, Горті та ін.

У редакційних підсумках дискусії «Україна і русинство» зазначалося: «абсолютна більшість читачів вважає, що русино-українці — це один і той же народ, назва якого з русинів на українців змінилась у процесі історико-етнічного розвитку, змінилась, природно, безболісно, була прийнята всім народом, за винятком незначної частини людей, які цього процесу не розуміють або ж, навіть розуміючи, в силу політичних амбіцій і цілей хочуть своєю особливою позицією добути собі певні дивіденти»¹⁵. Справді, назва змінилась, а чи змінилась душа русина — редакція промовчала, хоча надрукувала цікаві міркування: «Ми хочемо жити на своїй батьківській землі, у складі суверенної Української держави, як русини. Хай ми будемо українськими русинами, як були колись угорськими русинами, але русинами. Чи є в цьому прагненні наша вина перед Україною або привід для цькування? А й справді, в чому тут вина? Або так: «Не можна заперечувати схожість української та русинської мов, але ігнорувати наявність останньої також некоректно, як і доводити, майже безпідставно, що русини — це ті ж українці, які поки що нібито не усвідомили себе представниками великої і славної нації».

Отже, реакція на появу злополучної Декларації Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки виявилась ланцюговою. Півторарічної дискусії навколо проблеми «Україна і русинство» антирусинам здалося замало — 15 лютого 1991 р. в пресі з'явилася Заява 17 діячів науки, культури і мистецтва Києва — вихідців із Закарпаття, названих «плеядою славних імен наших земляків, красою і честю Закарпаття». Вони підписали цей документ на знак протесту проти положень згадуваної Декларації, «хоч в історичній аргументації, — як сказано в редакційній передмові, — повторюються факти й аргументи, які вже наводилися у наших публікаціях»¹⁶. Не будемо коментувати цього витвору розгніваного автора-ініціатора, бо він повторює зміст десятка статей, двох брошур на одну і ту ж тему, в яких надто помітною стала еволюція поважного вченого-ліберала до нетерпеливця-політика.

Ще до публікації Заяви київських закарпатців, 14 січня 1991 р. було створено комісію облвиконкому з 24 вчених і громадських активістів для вивчення правомірності питань, порушених у Декларації ТКР на предмет підготовки і прийняття вищим органом місцевої влади свого документа-відповіді із зазначених питань. Але стався курйоз. Поки в облвиконкомі думали, 24 жовтня того ж року «Закарпатська правда» опублікувала висновки згаданої комісії без її згоди, що голова і члени оцінили як «політичне інтриганство, нечесність, аморальність і нетактовність»¹⁷.

І все ж обласна влада знайшла в собі сміливість дати оцінку діяльності «окремих об'єднань» (читай ТКР. — Авт.), які присвоїли собі право виступати від імені десятків, сотень тисяч людей, в тому числі і в питаннях, на які абсолютна більшість закарпатців в ході референдуму 1 грудня 1991 р. дала однозначну відповідь: «Всупереч ними ж прийнятим статутам вони займаються діяльністю, не властивою громадським формуванням»¹⁸.

Як видно із Заяви, керівництво облдержадміністрації та обласної Ради народних депутатів найбільше розсердилося на діяльність групи, що іменує себе «Підкарпатською республіканською партією», яка, не

будучи зареєстрованою, вдається до поширення провокаційних листівок-звернень, в яких закликає жителів області вимагати «образовання незалежної Республіки Подкарпатська Русь», «підтримувати ідею ПРП «возглавити організацію временного, коаліційованого правительства» із представителю національних меншин краю до початку всенародних виборів» (стиль збережено).

Подібними «революційними» діями лідери карпатських русинів розпочали і 1992 рік. Так, у Заяві делегатів III Конференції ТКР від 15 лютого 1992 р. до народних депутатів України говориться, що приєднання Закарпатської України до Української РСР, здійснене за договором від 29 червня 1945 р. «Про Закарпатську Україну»: є не правомочним. Таке твердження автори Заяви мотивують тим, що договір і протокол до нього про умови приєднання були підписані не Народною Радою Закарпатської України, а неуповноваженим на це урядом Чехо-Словаччини і що, мовляв, за міжнародним правом жителі території, яка за договором перейшла від однієї держави до іншої, вправі зберегти своє попереднє громадянство або прийняти інше шляхом подачі індивідуальних заяв. Оскільки ніхто з громадян Закарпатської України таких заяв не писав, то корінні закарпатці продовжують залишатися громадянами... Чехо-Словаччини. Ці ідеї керівники ТКР підкресливали в публічних виступах, втілювали у практичних діях.

За словами керівників ТКР, воно нині об'єднує Ужгородську міську районну, Мукачівську міську, Свалявську, Хустську районні організації, які нараховують близько 1600 функціонерів та симпатизуючих. У Мукачеві відкрито «Дом русинів». В середині товариства йде не пошук і уточнення програмних цілей, напрямів діяльності, а боротьба за лідерство, з'ясування відносин, змінюється керівництво.

Деякі акції зовсім не додають популярності керівництву ТКР. Так, на початку 1992 р. група безвідповідальних осіб повернулася до чехословацького парламенту з вимогою приєднання Підкарпатської Русі до (тепер уже колишньої) Чехо-Словаччини¹⁹. Парламентарям сусідньої держави вистачило здорового глузду не вдаватися до перегляду кордонів повоєнної Європи і не втручатися у внутрішні справи суверенної України. Та цього не можна сказати про лідера Чеської республіканської партії пана М. Сладека, який на запрошення русинів-екстремістів не тільки просторікав про повернення Закарпаття довоєнного статус-кво, а й для впевненості підняв над Мукачівським замком чехословацький прапор. Подібні дії свідчать про те, що лідери русинства зводять рух з культурно-освітньої діяльності на політиканство. Процес становлення ТКР виявився суперечливим. Про чітку програму подальших дій Товариства громадськості невідомо.

Недипломатичні випадки проти «свідомих українців», особливо проти керівництва т. зв. Української народної влади Закарпаття (УНВЗ), мають здебільшого мітинговий, часом вульгарний характер, що й викликає адекватну реакцію. Протистояння, неприкрита ворожнеча проукраїнського і прорусинського напрямків аж ніяк не сприяє консолідації суспільно-політичного життя в області.

Станнім часом ТКР намагалася здобути популярність активними виступами за прискорення реалізації наслідків референдуму (1 грудня 1991 р.) про соціальну самоврядну територію, вільну економічну зону на Закарпатті. Його лідери різко критикували владні структури всіх рівнів, закликали народних депутатів «пройнятися почуттям відповідальності і поваги до свого народу і покласти край зволіканням у невирішенні цього доленосного питання і не спричиняти дальшого загострення соціально-політичної обстановки в краю».

В цьому ТКР виступає в блоці з Асоціацією демократів Закарпаття, Товариством угорської культури (КМКС), Товариством словацької культури ім. Л. Штура, Товариством німців «Відродження», Товариством циган «Рома», Товариством єврейської культури «Менора». Їх

спільним заходом став проведений 28 листопада 1992 р. «Форум громадськості» на тему «Шляхи реалізації результатів обласного референдуму 1 грудня 1991 р. «Про статус Закарпаття як спеціальної самоврядної адміністративної території в складі України».

Правління ТКР розробило проект програми проведення в регіоні земельної реформи і звернулося до депутатів обласної Ради народних депутатів розглянути її на черговій сесії, вживає інших заходів для привернення на свій бік селянства. Але, як свідчать останні події, активізація діяльності ТКР і формування громадської думки навколо нерозв'язаних соціально-економічних проблем навряд чи зможе привести до зростання його популярності і перетворення русинства в серйозну політичну силу.

Вищеназвані програмні вимоги і практичні дії ТКР в оцінках опонентів дістали назву «політичного русинізму», який, мовляв, «ще не доріс до таких понять, як націоналізм і державність, вегетує на рівні етнічної групи, вдає, що не визнає нічого, крім русинів, які хочуть жити по-своєму, говорити і писати своєю окремою мовою, веде дуже активну антиукраїнську політику, одверто заявляє, що не хоче мати нічого спільного з Україною...»²⁰.

Подібні оцінки із статей окремих антирусинів перекочують у колективні документи. Так, у Заяві учасників «Закарпатського форуму» в рамках Всесвітнього форуму українців, що відбувся 21—24 серпня 1992 р. в Києві, говориться: «Засуджуємо новочасне політичне русинство, інспіроване ворожими Україні силами у старій більшовицькій та імперській структурі і підтримуване ревізіоністськими колами колишніх володарів Закарпаття. На цьому кон'юнктурному явищі спекулюють місцеві амбітні особи з рецидивами реакційного русофільства, мадярофільства, доходючи до крайніх виявів українофобії».

Приводом для таких звинувачень є існування навколо «русинського питання» в окремих зарубіжних засобах масової інформації. Широкого розголосу набрала, зокрема, публікація матеріалу під назвою «Закарпаття знову стає розмінною монетою Європи» («Срібна земля», 19. 11. 1992). Це передруковане ужгородським тижневиком повідомлення з чехословацької газети «Політика» за 14 листопада 1991 р. про конфіденційні переговори колишніх радянських та німецьких експертів з приводу геополітичних проблем Центральної Європи, проведених у вересні 1990 р. в Женеві. У підсумковому документі йшлося про тодішню Чехословаччину, яку великі держави знову готові були поділити. В одному з тринадцяти пунктів говорилося: «СРСР не буде зaborоняти відірванню Закарпатської України на випадок дестабілізуючої діяльності українських націоналістів та її включення до Угорської республіки». Від такої аморальної зовнішньополітичної позиції Москви, яка завжди підтримувала русофільство на Закарпатті, сьогодні тінь падає на русинство, на ТКР, яке нібито є агентом Москви. Ось типові висловлювання на цей рахунок: «Нинішнє політичне русинство є лише одним з проявів антиукраїнської політики Москви»²¹. Йому вторить другий антирусиніст: «Антиукраїнська і русоцентристська спрямованість програми Товариства карпатських русинів очевидна»²². Щоб нагнати страху на читача, поважний автор доводить справу до абсурду, говорячи, що карпаторусинство не щось локальне і аморфне. Це, мовляв, імперська лінія, яку можна розглядати тільки в одному комплексі: «Бути чи не бути українському народові, українській державі?» Тому ату його, ату!

Отже, русинство на Закарпатті завдяки політиканству своїх лідерів та його опонентів виходить в ранг міждержавної політики.

Слабістю русинського руху є відсутність у його розпорядженні серйозних наукових обґрунтувань та популярного викладу генезису цього явища. Газетні публікації з цього приводу мають переважно — емоційно-полемічний і менше — науково-аргументований характер. Так, у солідному московському виданні редактор газети «Подкарпатська Русь».

В. Петровай пише: «У русинів фіксований наголос, і тому русинський народ ніяк не може бути віднесений до східнослов'янської мовної групи. І його не можна розглядати як етнічний різновид українського народу, бо тут дуже багато відмінностей»²³.

Як курйоз можна сприймати міркування іншого теоретика русинства В. Сочки. Оскільки, мовляв, «закарпатські русини за свою історію мали тісніші взаємини з Європою, ніж з Україною, оскільки всі закарпатські ріки течуть в Європу, не в Україну, а населення і по сей день стежить за прогнозом погоди не за київським радіомовленням, а кошціцьким та будапештським»²⁴, то про яку, мовляв, етнічну спорідненість русинів й українців можна говорити?

В подальшому вивченні питань етно-культурної орієнтації закарпатців, їх національної самоідентифікації, місця русинства в етнополітичному житті регіону певну допомогу подають соціологічні дослідження. Так, соціологічна лабораторія Ужгородського університету наприкінці 1989 р. провела опитування на тему «Міжнаціональні відносини: актуальні проблеми». У відповідях на анкету, а також численних листах, що надійшли від респондентів, вже тоді простежувалося прагнення до відродження русинства, висловлювалась ідея належності закарпатців не до українців, а до русинів, протиставлялись закарпатці українцям Галичини. Наддніпрянщини²⁵. Наслідки опитування вимагали популярного роз'яснення громадськості області питань «українства», «русинства», національної належності населення Закарпаття. Виникла потреба активізувати роботу науковців-істориків, мовознавців з дослідження цієї проблеми, не допускаючи при цьому розпалювання неприязні, ворожнечі, спекуляції цією штучно створюваною проблемою²⁶.

В наступному соціологічному дослідженні з питань громадсько-політичної та національно-культурної орієнтації населення Закарпаття, яке проводив Карпатський філіал Міжнародного інституту менеджменту — МІМ у жовтні 1991 р., було охоплено 1200 респондентів, з яких 80 % мали в паспорті запис «українець», 12 % — «угорець», 5 — «росіянин», близько 1 % — «румун», «німець», «циган», що відображає національну структуру населення Закарпаття.

Виявилось, що серед 80 % «українців за паспортом» усвідомлюють себе ними тільки 55 %, а решта 18 % вважають себе русинами, 7 % — русинами-українцями, 1,2% — угро-русинами, 0,7% — русинами. На запитання «Яку б ви дали національно-етнічну характеристику русинству?» відповіді розподілилися так: 28 % опитаних вважають русинів окремою нацією, 14,5% — гілкою української нації, але її представники повинні записуватися «русинами»; 23 % розглядають русинів гілкою української нації і вважають що їм немає потреби виділятися в окрему русинську національність. Найбільше респондентів (29,5 %) переконані, що русини — це не окрема нація, але вони мають свою самобутню культуру, традиції і т. д., які треба відроджувати, розвивати. Але було й таке: 2,5 % вважають русинів частиною угорської нації...²⁷

Отже, якщо 27 % місцевих жителів відносять себе до русинів, русинів-українців, угро-русинів, руснаків, а 28 % опитаних вважають русинів окремою нацією, ігнорувати це явище не слід. Не абсолютизуючи ці показники, все ж хотілося б звернути увагу громадськості: тут потрібні не тільки і не стільки емоції, а зважений науковий підхід і реалістичні політичні вирішення питань етнічного русинства на Закарпатті.

Спробуємо з'ясувати причини відродження етнічного (народного) і політичного русинства та інтересу до нього. Їх, на нашу думку, декілька. По-перше, загальне прагнення позбутися наслідків недалекоглядної політики нівелювання націй і народностей захопило і русинів (національно-етнічний ренесанс). По-друге, в умовах демократизації, відносного політичного та ідейного плюралізму відбулося пробудження всіх частин слов'янського населення Закарпаття, зародилося прагнення до

відродження історичної пам'яті, місцевих традицій, духовних цінностей, подібно до процесів, що відбуваються серед угорців, румун, словаків, німців, циганів, які створили відповідні національно-культурні товариства. По-третє, русинське відродження певним чином можна вважати як протидію навальному наступу т. зв. «національно свідомої» частини населення, здебільшого галицького походження, яке настирливо намагається закарпатцям нав'язати свої політичні погляди і духовні цінності, вдаючись при цьому до галасливих акцій, які не могли не викликати супротиву більшості корінних жителів. По-четверте, відродження русинства зумовлене зовнішньополітичним фактором, оскільки в цьому зацікавлені — прямо чи посередньо — суспільно-політичні сили в сусідніх із Закарпаттям країнах «близького» і далекого зарубіжжя (про що свідчать, зокрема, численні публікації, заяви вчених-етнографів підбальорювального характеру в Росії).

Еволюція поглядів всередині руху, особливо його керівництва, переміщення акцентів на політичні вимоги (визнати русинів окремим слов'янським народом, надати Закарпаттю статусу автономної республіки «Підкарпатська Русь», з одного боку, привело до деякого відсіву його прихильників, а з другого, — до посилення радикалізму окремих діячів і груп (проголошення Підкарпатської республіканської партії, вимога декларувати русинську мову та ін.).

Соціальний склад прихильників русинства надзвичайно різноманітний: це частина наукової і творчої інтелігенції старшого покоління, що жила, вчилася і виховувалася в часи кількох минулих державно-політичних режимів, представники студентської та інженерно-технічної молоді, яка виявляє здоровий інтерес до історичного минулого своєї малої батьківщини, свого краю, до політичного і духовного життя предків; це патріотично настроєні господарські керівники і спеціалісти, стурбовані катастрофічним економічним і соціальним станом регіону. Серед них є й ті, хто в часи компартійної кадрової політики був незаслужено зігнорований зневажливим підходом до керівників з корінного населення і безпідставним завезенням таких із-за меж області. Для останніх елементарне нерозуміння специфіки краю, незнання потреб багатонаціонального корінного населення, його мови, звичаїв, брак патріотичних почуттів були й залишаються нормою. Наслідком такого зацентралізованого, бездушно-бюрократичного ставлення до життя і потреб людей, їх матеріальних і духовних інтересів є нинішній жалюгідний стан економіки Закарпаття навіть на фоні інших областей України, не кажучи вже про сусідні регіони суміжних країн.

Прихильники русинства — це не одні тільки «сепаратисти», що вимагають повернення Закарпаттю статусу республіки Підкарпатська Русь. Русинство — це ментальність частини закарпатців, їх етнічне самоусвідомлення. Воно не випадково більше поширене в низинній і передгірній зонах, де, на відміну від гірських районів, менший і політико-світоглядний та мовно-культурний вплив сусідніх Галичини і Прикарпаття. Більшість прихильників русинства відкидають звинувачення в сепаратизмі. Прагнення до самоврядності є не що інше, як зневіра до центральних владних структур, пошук виходу з кризового становища, хаосу, спосіб застрахуватися від можливих ще важчих соціально-економічних катаклізмів.

Не слід залишати поза увагою й того, що ідейно-політичний вакуум, який настав з падінням компартійної системи, нерішучість державної адміністрації і некомпетентність нового керівництва, а також галасливі акції «свідомих українських» формувань і діячів, засобів масової інформації викликають неприйняття апологетики деяких націоналістичних цінностей, особливо прославлення ОУН, УПА та інше, чого на Закарпатті не було.

Отже, серед причин, які зумовлюють скочування русинства до політичних вимог, помітно виділяються: невирішеність найпекучіших пи-

тань соціально-економічного розвитку області, погіршення матеріального становища значної частини населення, недостатня увага центральних владних структур до проблем і потреб області. Звідси й випливає ідея автономності чи самоврядності (підтримана 78 відсотками учасників референдуму 1 грудня 1991 р.). Ця ідея не раз оживала в найкритичніші моменти історії, але щоразу ігнорувалася чужоземними режимами, які неодноразово змінювалися, але не змінювали ставлення до населення краю, який кожна столиця панівної нації називала на свій лад: Підкарпаття, Закарпаття або й просто «північною областю» чи «територією на південь від Карпат».

В діяльності русинських організацій проглядається зв'язок з релігійними угрупованнями, особливо з тим напрямом греко-католицької церкви, який претендує й надалі підпорядковуватися безпосередньо Св. Престолу в Римі, обминаючи Львівський центр, чим викликає далеко не богоприсойні нападки з боку організацій українофільського напрямку за небажання об'єднуватися в єдину структуру католицької церкви східного обряду. Сповзання русинства на політичну площину викликають також тенденційні й образливі оцінки і висловлювання рухівських угруповань і лідерів, які огульно звинувачують усіх русинів в антиукраїнстві, зраді державності України, в орієнтації на Захід і т. п. Така тенденція є вкрай небезпечною.

Чому русинство підтримують інші національно-культурні організації, які «свідомі українці» безпідставно звинувачують в антиукраїнстві? Виявляється, ТПР є єдиною поліетнічною організацією, яка входить до Ліги національностей, на відміну від т. зв. Української народної ради Закарпаття, що необгрунтовано видає себе за єдиного виразника української державності і борця проти русинізму.

Останнім часом у діяльності ТКР проявляються явні позитиви. Так, у зв'язку з появою листівок якоїсь Карпатської русинської асоціації, в яких звучать заклики до видворення з краю «пришельців», «чужинців», «окупантів» — росіян, галичан, вірмен та «яничарів», керівництво ТКР в своїй Заяві такі заклики кваліфікувало антиконституційними, такими, що грубо порушують Декларацію прав людини, і категорично відмежувалося від подібних закликів, засудило їх авторів, які нічого спільного не мають з русинським національним відродженням і не служать цій благодійній меті. Воно звернулося через газету до цих нелегалів з вимогою «негайно припинити підривну дестабілізуючу антилюдську пропаганду серед населення краю і не допускати розпалювання міжнаціональної ворожнечі»²⁸.

Деякі висновки і узагальнення: в разі дальшого погіршення соціально-економічного становища в області при збереженні старих підходів до русинства інтерес до нього може зростати, особливо при дальшій його радикалізації та посиленні зв'язків з іншими суспільно-політичними угрупованнями екстремістського спрямування, які, незважаючи на їх нечисленність, висувають привабливі популістські лозунги і здатні зашкодити національній консолідації. Стабільний соціально-економічний розвиток Закарпаття в складі України, вихід на рівень життя сусідніх країн Центральної Європи, зацікавлене розв'язання на державному рівні культурних проблем усіх національних груп, в тому числі й русинів, можуть поступово зняти з порядку денного питання про автономію чи окрему державність.

Русинство на Закарпатті через свої зв'язки, зустрічі здобуло міжнародного резонансу. В сусідніх країнах інтерес до нього зростає і серед громадських організацій, і в урядових колах. Про це свідчать численні публікації в угорській, чехословацькій, російській пресі. Деякі з них мають провокаційний характер. В майбутньому можливе збільшення кількості таких матеріалів (за апеляції лідерів русинства до міжнародної громадськості). Тому потрібен зважений підхід до оцінки русинства як і історично-зумовленої етнокультурної та суспільно-політичної течії

на Закарпатті подібно до інших слов'янських країн Центральної Європи. Йдеться про визнання його статус-кво. Помилковим уявляється приписування русинству штучного, кимось видуманого і нав'язаного характеру, заперечення його природності, права на існування. Недопустиме також протиставлення понять «русин» і «українець» як різних народів. Разом з тим доводиться враховувати, що вирівнювання національної свідомості в українців різних регіонів — процес незавершений. А тому нав'язувати комусь національну належність чи заперечувати її будь-ким недемократично. Кожна спільнота, будь-який громадянин мають право вважати себе тим, ким усвідомлюють.

Дальше вивчення генези русинства потребує конкретно-історичного, диференційованого й неупередженого підходу до вироблення його правового статусу як субетносу українського народу. Громадськість чекає науково зваженої, цивілізованої інформації про етнічну, державну належність русинів, а не галасу мітингових лідерів та їх опонентів. Від цього залежить формування серед всієї громадськості України об'єктивної думки щодо русинства, уникнення тенденційності, образливих звинувачень у сепаратизмі закарпатців русинської орієнтації.

Життя підказує, що потрібні зміни в структурі і в спрямованості засобів масової інформації. Чому поряд з виданнями чи передачами українською, російською, угорською, румунською, німецькою, словацькою не можуть бути й русинською? Інша справа, коли йдеться про кодифікацію і творення штучної русинської літературної мови. Цей процес вбачається непростим і довготривалим вже хоча б тому, що з багатьох закарпатських діалектів взяти якийсь за основу — досить проблематично. Не можна не бачити й того, що українська літературна мова вже глибоко вкоренилася серед більшої, принаймні освіченої, частини населення.

Але заперечувати право існування народної і формування літературної русинської мови не слід. Адже незалежна Україна забезпечує відродження різних національно-етнографічних особливостей народу. Так само недоцільно штучно насаджувати мову минулого там, де утвердилася сучасна літературна українська.

При відсутності перепису населення справи можуть зарадити подальші етносоціологічні дослідження, які дозволять простежити стан і динаміку рівня етнічної самосвідомості різних груп населення, виявити бажаних вивчати (бодай факультативно) материнську мову, з'ясувати потребу підготовки підручників, словників, методичних посібників.

Втім, на наш погляд, потреба відродження офіційної русинської мови бачиться сумнівною, а перспектива — малоймовірною і, врешті, марною справою, хоча практичні кроки до кодифікації русинської мови робляться, причому на міжнародному рівні. Не менш серйозною є проблема передплати з-за рубежу періодичних та інших видань для різних національних груп Закарпаття, в тому числі русинів.

Отже, в українському карпаторусинстві вирізилися дві тенденції. Одна — це наростаюче прагнення частини слов'янського населення Закарпаття до етнічного самоусвідомлення, самовиявлення, до своєї культурної ідентичності, а відтак до відновлення й утвердження самоназви «русин», відродження історичної пам'яті, мови, звичаїв, традицій. Ці прагнення пов'язані з етнокультурним чи народним русинством.

Якщо відкинути політичну й ідеологічну кон'юнктуру і спроби нав'язувати чи заперечувати національну належність людей, що само по собі є недемократичним, а спробувати опиратися на наукові засади, то перспектива бачиться такою: етнічну самосвідомість закарпатців можна встановити тільки з допомогою перепису. Тоді кожний громадянин скористається наданим законами України правом виявити «почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою»²⁹. Цим же законом держава гарантує і підтримує розвиток «національної самосвідомості й самовиявлення».

Наслідки перепису, на проведенні якого наполягають лідери ру-

синства і заперечують антирусиністи, здатні покласти край нескінченним суперечкам і дозволять цивілізованим шляхом виробити правовий статус русинів: як національної меншини (окремої етнічної спільності), чи як субетносу українського етносу (народу), чи як його органічної частини (гілки). Без перепису населення подальші мудрування навколо етнічної належності закарпатців видаються безпредметними. Але його проведення можливе в нормальних соціально-економічних і політичних умовах, а не в нинішній кризовій ситуації.

Другий напрям карпаторусинства проявляється в діях радикального крила керівництва ТІР, в повній неузгодженості із загальноукраїнським державотворчим процесом, зокрема у вимогах відтворення державності, яка ніколи не існувала, — Підкарпатської Русі, правда, в складі України, в негайному запровадженні офіційної русинської мови, хоча такої ще не витворено, в протидії навальному наступу націоналістичної апологетики і т. д. Все це з легкої руки деяких поважних вчених і нетерплячих громадських діячів названо «політичним русинством», яке виявилось альтернативним «політичному українству» з його національною нетерпимістю, екстремізмом, що заводить справу в глухий кут.

Але й з кута можливий вихід. Це — послідовна реалізація результатів всеукраїнського й обласного референдуму (1 грудня 1991 р.) про надання Закарпаттю статусу спеціального самоврядування в складі України і неухильне дотримання Декларації прав національностей і Закону про національні меншини в повному їх обсязі. Що стосується негайного встановлення вільної економічної зони, то тут закрадаються сумніви, чи сприятиме вона розвитку економіки всієї України, піднесенню життєвого рівня населення області й реалізації благородної мети ТКР — відродження народної культури, історичної пам'яті і т. п.

І останнє. Підмічено, що в силу названих і не означених причин в нашому краї стихійно утверджується локальна самосвідомість людей. На зміну фактично зацькованому терміну «русини» приходять новий — «закарпатці». В ньому розуміються не стільки географічні, як певні етнокультурні відмінності, соціально-політична визначеність, які аж ніяк не заважають нам разом з наддніпрянцями, буковинцями, подоляками чи галичанами творити розмаїття вільного, працелюбного, доброго й самобутнього українського народу, який прагне вибудувати свою суверенну, міцну, демократичну, правову державу й цивілізоване громадське суспільство, мирно і дружно жити із сусідами в центрі Європи і з усім світовим співтовариством.

¹ Чучка П. Як русини стали українцями? // Закарпатська правда.—1989.—12—16 верес.

² Мельник В. Неорусинство і його інтерпретатори // Там же.—1990.—18, 21, 22, 24 серп.

³ Балега Ю. Русинство: ідеологи і покровителі // Там же.—1990.—6—8 верес.

⁴ Мишанич О. Від карпатських русинів до закарпатських українців // Там же.—1990.—22—25, 27—29 листоп.; Його ж. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців.—Історико-літературний нарис.—Ужгород, 1991.

⁵ Сірка І. Чи знаємо, чіі ми діти, якого ми роду // Закарпатська правда.—1992.—19 квіт.

⁶ Мушинка М. Політичний русинізм на практиці.—Додаток до газети «Нове життя».—1991.—№ 47—48; Його ж. Русинізм на антиукраїнській основі.—Додаток до газети «Нове життя».—1992.—№ 41.

⁷ Штець М. До питання «русинської літературної мови».—Додаток до газети «Нове життя».—1992.—№ 39.

⁸ Закарпаття знайшло свій дім у Соборній Україні. Ствердження і резолюції Третього з'їзду закарпатських українців у діаспорі в Торонто 19—21 жовтня 1990 р.—С. 6.

⁹ Фединишинець В. Я — русин, мій син — русин // Закарпатська правда.—1990.—14—16 верес.

¹⁰ Русин. Культурно-християнський часопис.—1991.—№ 3.—С. 25.

¹¹ Чучка П. Як русини стали українцями // Закарпатська правда.—1989.—12—

- 15 верес.; Мишанич Олександра. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців.— Історико-літературний нарис.— Ужгород, 1991.— С. 4.
- ¹² Буцєвицький Володимир. Русини: звідки це слово? // Віче.—1992.— № 4.— липень.— С. 134—135.
- ¹³ Подкарпатська Русь.—1992.— № 2.—15 трав.
- ¹⁴ Мишанич Олександра. Названа праця.— С. 5—6.
- ¹⁵ Закарпатська правда.—1990.—22 груд.
- ¹⁶ Там же.—15 лют.
- ¹⁷ Новини Закарпаття.—1991.—30 жовт.
- ¹⁸ Там же.—1992.—1 жовт.
- ¹⁹ Карпатська Україна.—1992.—27 лют.
- ²⁰ Мишанич Олександра. Карпаторусинство, його джерела й еволюція у ХХ ст. // Карпатська Україна.—1992.—19 лист.
- ²¹ Чучка П. Закарпаття—земля українська // Закарпатська правда.—1992.— 5 лист.
- ²² Мишанич Олександра. Названа праця.— С. 9—10.
- ²³ Петровай Василь, Русини не разновидность, а народ // Лит. Россия.—1992.—30 окт.
- ²⁴ Закарпатська правда.—1992.—12 груд.
- ²⁵ Макара М., Устич С., Олексик Х. Думки, нав'яні самим життям // Закарпатська правда.—1990.— № 18.— травень.
- ²⁶ Міжнаціональні відносини: актуальні проблеми. Аналітичний матеріал по результатах анкетування, проведеного редакцією газети «Закарпатська правда» в листопаді 1989 р.— Ужгород.—1989.— С. 76.
- ²⁷ Токар П. Тко мы есьме? // Підкарпатська Русь.—1991.—10 верес.
- ²⁸ Подкарпатська Русь.—1992.—10 верес.
- ²⁹ Закон України «Про національні меншини в Україні». Стаття 3 // Новини Закарпаття.—1992.—8 серп.